

הרב שמואל ריינר נר חנוכה והידור מצוה

מבוא

אחת המצוות בהן יכולים להתנאות בני ישראל לפני אביהם שבשמים היא מצוות נר חנוכה. רובנו רגילים לקיים את המצווה בהידור רב - כשיטת המהדרין מן המהדרין, עד כדי כך שבשו"ע לא נפסקה שיטת המהדרין או עיקר המצוה, ועל פי השו"ע לכתחילה יש לקיים מצוות נר חנוכה כשיטת המהדרין מן המהדרין.

המקור להגדרת שיעורי מצוות נר חנוכה מצוי בתלמוד הבבלי במסכת שבת בהקשר של השמנים שבהם מותר להדליק נר שבת. שלוש מדרגות קובעת הגמרא בהדלקת נר חנוכה: עיקר המצוה, מהדרין ומהדרין מה"מ (מן המהדרין).

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו.
והמהדרין - נר לכל אחד ואחד.
והמהדרין מן המהדרין:

בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת
והולך;
ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף
והולך.¹

בית שמאי ובית הלל חולקים בהגדרת מעשה המצוה של מהדרין מה"מ: האם מוסיפים נרות בכל יום או שמתחילים בשמונה נרות ופוחתים בכל יום. מחלוקת התנאים בגמרא לגבי המהדרין מה"מ גוררת בעקבותיה מחלוקת אמוראים בעניין טעמי הצדדים השונים.

אחת הבעיות העולות מן הסוגיה היא שהגדרת היחס בין ההידור הרגיל והמהדרין מה"מ גם הוא אינו ברור דיו - האם הכוונה במהדרין מה"מ היא

* סיכום שיעורים מפי מו"ר הרב שמואל ריינר שנאמרו בחנוכה תשס"ו ותשס"ז. הועלו לכתב על ידי נעם פלג.
¹ בבלי, שבת כא ע"א.

הידור הנוסף להידור הראשון ואינו אלא המשך ישיר של הידור הראשון, או שיש דין חדש של מהדרין מה"מ שאינו נובע מן הידור הרגיל דוקא.

מחלוקת הרמב"ם והתוספות והפסיקה בשו"ע

בעלי התוספות מתמודדים בפרשנותם עם בעיה נוספת שעולה מן הסוגיה ביחס להידור המצווה: מפשט לשון הגמרא ההבדל בין סוגי הידור השונים הוא כמותי בלבד - לא ניתן לבודד את ההבדל החזותי שבין המהדרין לבין המהדרין מה"מ.² בתשובתם לשאלה זו טובעים בעלי התוספות יסוד הלכתי חשוב בהלכות חנוכה:

נראה לר"י דבית שמאי ובית הלל לא קיימי אלא אנר איש וביתו שכן יש יותר הידור דאיכא היכרא כשמוסיף והולך או מחסר שהוא כנגד ימים הנכנסים או היוצאים אבל אם עושה נר לכל אחד אפילו יוסיף מכאן ואילך ליכא היכרא שיסברו שכן יש בני אדם בבית.³

ה"הוה אמינא" של התוספות היא שהמהדרין מה"מ הוא רובד נוסף של הידור המושתת על הידור הראשון וההבדל בין סוגי הידור הוא כמותי בלבד - בבית בן שלוש נפשות נדליק ביום הרביעי שלושה נרות בהידור או שנים עשר נרות בהידור מעולה.

ר"י מסביר כי המהדרין מה"מ אינו 'קומה נוספת' של הידור על גבי הידור הרגיל אלא דין נוסף ועצמאי בהלכות נר חנוכה. בכך קובע ר"י כי ההבדל בין סוגי הידור אינו רק בכמות הנרות אלא באופן החזותי של קיום המצוה. לשיטתו המהדר המעולה ילך ויוסיף בהדלקתו עבור כל בני ביתו ואין צורך בהדלקה פרטנית של כל אחד מבני הבית בפני עצמו, אדרבא, הדלקה של כל אחד מיושבי הבית אינה מאפשרת היכר של מעשה הידור.

למעשה, על פי שיטת ר"י בתוספות ניתן לומר כי מטרתו של הידור הפשוט (מהדרין) היא ריבוי אור הנרות. לעומת זאת, מטרת הידור המעולה (המהדרין מן המהדרין) היא לאו דווקא ריבוי האור אלא יצירת קשר תודעתי בין האור ובין התאריך – בכל יום תוספת של נר אחד.

² לכאורה ניתן לומר כי בדיני חג החנוכה קיים אלמנט חזותי נרחב. את נר החנוכה יש להציב במקום מרכזי ובולט כלפי רשות הרבים, לצורך פרסום הנס – ולכאורה אותו אלמנט חזותי צריך להיות קיים גם בסוגים השונים של הידור המצווה.

³ תוספות, שבת כא ע"ב, ד"ה: "והמהדרין מן המהדרין".

הרמב"ם בהלכותיו חולק על שיטת ר"י בתוספות:

כמה נרות הוא מדליק בחנוכה?
 מצותה שיהיה כל בית ובית מדליק נר אחד בין שהיו אנשי הבית מרובין בין
 שלא היה בו אלא אדם אחד,
 והמהדר את המצוה מדליק נרות כמנין אנשי הבית נר לכל אחד ואחד בין
 אנשים בין נשים,
 והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר מדליק נר לכל אחד ואחד
 בלילה הראשון ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד.⁴

הרמב"ם לא חש לדין 'היכרא' שחודש על ידי ר"י בתוספות ובונה את המהדר
 המעולה כ'קומה נוספת' על גבי המהדר הרגיל. לפי שיטתו, בכל בית כמות
 הנרות תהיה כמספר בני הבית וביחס לימי החג היוצאים, כשיטת בית הלל.
 עם זאת, מדיוק בלשונו של הרמב"ם נאמר כי לא כל אחד מבני הבית מדליק
 עבור עצמו אלא אחד מהם הוא המדליק לכולם – כך ראינו בהלכה דלעיל:
 "כמה נרות הוא מדליק בחנוכה..."⁵, וכן "עד שנמצא מדליק בלילה שמיני...".⁵
 בפסיקת ההלכה בשו"ע מתהפכים לפנינו המסורות, הפוסק הספרדי מביא
 את מסורת התוספות ואילו הפוסק האשכנזי פוסק כרמב"ם:⁶

כמה נרות מדליק: בלילה הראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך
 אחד בכל לילה עד שבליל האחרון יהיו שמונה, ואפילו אם רבים בני הבית
 לא ידליקו יותר.

הגה: ויש אומרים דכל אחד מבני הבית ידליק [הרמב"ם], וכן המנהג פשוט;
 ויזהרו ליתן כל אחד ואחד נרותיו במקום מיוחד, כדי שיהא היכר כמה נרות
 מדליקין [מהר"ל מפראג].⁷

המחבר פוסק בדיוק כשיטת הר"י בתוספות לעיל. שיטת הרמ"א, לעומת זאת,
 אינה כה פשוטה. מצד אחד עבור כל אחד מבני הבית יש להוסיף נרות בכל
 יום כרמב"ם, ומצד שני דורש הרמ"א היכר בין הנרות. גם בחלק שבו מזכירה
 פסיקת הרמ"א את שיטת הרמב"ם ההקבלה אינה מלאה: הרמ"א דורש שכל

⁴ רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה ד, א.

⁵ שם, ב.

⁶ פסיקתו של הרמ"א, הפוסק האשכנזי, אינה כה פשוטה בפשט דברי הרמב"ם, וכפי
 שיתבאר. על היפוך המסורות כבר העיר ה'באר היטב', סימן תרעא, ג.

⁷ שו"ע, אורח חיים, תרעא, ב.

אחד מבני הבית ידליק לעצמו ובמקום המיוחד לו, ואילו לפי הרמב"ם אדם אחד מבני הבית מדליק לכל בני הבית.

שיטת הגר"ז במחלוקת הרמב"ם והרמ"א

הגמרא דנה במקומות שונים על דיני הידור מצוה. הסוגיות השונות חגות סביב הכללים הידועים הדורשים "הידור מצוה עד שלישי"⁸, וכן "זה אלי ואנוהו – התנאה לפניו במצוות"⁹. קיימת מחלוקת בין הראשונים האם דין 'הידור מצווה' הוא מדאורייתא¹⁰ או מדברי סופרים.¹¹ דרשת הפסוק משירת הים "זה אלי ואנוהו" מחזקת את הראשונים הסוברים כי דין הידור הוא מן התורה. לעומתם סוברים ראשונים נוספים כי דרשה זו היא אסמכתא בלבד. דין נוסף הנתון במחלוקת הוא שיעורה של מצוות הידור: 'עד שלישי'. כבר בסוגיית הגמרא נסתפקו האם הוא שלישי מלגיו או מלבר, היינו כשעיקר המצווה שווה ששה דינרים, אם צריך להוסיף עליו שנים, שהם שלישי שבתוך הששה, או שיוסיף שלשה, דהיינו שאת ששת הדינרים יחלק לשנים ויוסיף חלק שלישי מבחון:

בעי רב אשי: שלישי מלגיו או שלישי מלבר? תיקו. במערבא אמרי משמיה דרבי זירא: עד שלישי משלו, מכאן ואילך משל הקב"ה.¹²

להלכה נחלקו ראשונים: יש פוסקים לחומרא, שיוסיף שלישי מלבר,¹³ ויש פוסקים לקולא, שלישי מלגיו,¹⁴ משום שספק בדין הוא וספק דרבנן להקל. בהקשר זה של הידור מצווה דנה הגמרא במסכת שבת בהידור במצוות מילה, ומתירה את כל צרכי המילה בשבת. בסוגיה מתבארת מחלוקת בעניין הציצין שאינם מעכבין את מצוות המילה - האם ניתן לחלל את השבת כדי

⁸ בבלי, בבא קמא ט ע"ב; ירושלמי, פאה א, א; ועוד.

⁹ בבלי, שבת קלג ע"ב; סוכה יא ע"ב.

¹⁰ כך סוברים 'חידושי אנשי שם' לרי"ף, ברכות סוף פרק ז, תירוץ ב. וכן: שאגת אריה שם לדעת הרמב"ם. ועיין: חתם סופר, חלק ו, בחידושים לראש פרק 'לולב הגזול'. ועיין: שדי חמד כללים, מערכה ז, כלל יב.

¹¹ שיטת התוספות, מנחות מא ע"ב, ד"ה: "אין", וכן: ריטב"א, סוכה יא ע"ב, וראשונים נוספים.

¹² בבלי, בבא קמא שם.

¹³ ערוך ע' הדר א, רוקח סימן ריט; ים של שלמה, בבא קמא ט ע"ב; ב"ח שם. ועיין: שדי חמד כללים, מערכה ז, כלל יב. ועיין עוד לקמן בהערה 18.

¹⁴ רא"ש בבא קמא שם; רבנו ירוחם שם וכן שיטת הבית יוסף והשולחן ערוך.

לסלק אותם.¹⁵ הגמרא מנסה להעמיד את שיטת האוסר לחזור על הציצין כרבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה שאוסר להפשיט את קרבן הפסח בשבת יותר מן הנדרש:

מאן תנא פירש [מן המילה ולא הסיר ציצין שאינם מעכבין] אינו חוזר?
אמר רבה בר בר חנא אמר רבי יוחנן: רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן
ברוקה היא.

דתניא: ארבעה עשר שחל להיות בשבת – מפשיט את הפסח עד החזה, דברי
רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה. וחכמים אומרים: מפשיטין את
כולו.¹⁶

ממאי? עד כאן לא קאמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה התם -
משום דלא בעינן "זה אלי ואנוהו", אבל הכא דבעינן "זה אלי ואנוהו" - הכי
נמי,

דתניא: "זה אלי, ואנוהו" - התנאה לפניו במצוות; עשה לפניו סוכה נאה,
ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו
נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאין.¹⁷

על פי הבנת הגמרא בסוגיה יש הבדל מהותי בין מצוות קרבן הפסח (לאחר
נטילת האמורים מן הקרבן, וכרש"י שם) למצוות מילה: הדין של "זה אלי
ואנוהו" הוא חלק מהותי ממצוות המילה מה שאין כן במצוות קרבן הפסח
לאחר הקרבת אמוריו, ולכן לא ניתן להעמיד את שיטת האוסר לחזור על
הציצין שאינם מעכבים כשיטת רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה
בעניין קרבן הפסח, שבו מצוות "זה אלי ואנוהו" נדחית מפני קדושת השבת.
יש לדרוש: מה התוקף המשפטי של הידור מצווה?¹⁸ וכן יש לחקור: האם

¹⁵ בנוגע לשאלה אם אכן הסוגיה בבבלי שבת אכן עוסקת בדיני המילה בשבת בלבד רבו
המחלוקות. אנו נאמץ את שיטת רש"י בהבנת הסוגיה המעמידה את דיני הסוגיה בשבת
בלבד ולא ביום חול, למרות שבהבנת פסיקת הרמב"ם לעיל נאמץ את ההבנה הפשוטה יותר
ברמב"ם שהסוגיה עוסקת ביום חול. ועיין בהערה 16 לקמן.

¹⁶ רש"י, שבת קלג ע"ב: "מפשיט הפסח עד החזה" – "דתנן במסכת תמיד (ד, ב) גבי הפשיטו:
שהיה מתחיל מן הרגלים והיה מפשיט ויורד עד שמגיע לחזה, הגיע לחזה חתך את הראש
ונתנו למי שזכה בו, ואחר כך הכרעיים, ומירק והפשיט כו'. [...] משהפשיט עד החזה דיכול
להוציא אימוריו בלא נימין - קורעו ומוציאן מיד, ולאחר ההוצאה הוה ליה פירש מן ההפשט
של הקרבן, וקאמר רבי ישמעאל: שוב אינו גומר ומפשיט, משום דכיון דפירש מהפשטת
הקרבן, היא חזרה מילתא דאתחלתא לנפשה ושלא לצורך גבוה, דומיא דציצין דלא מעכבין".
¹⁷ בבלי, שבת קלג ע"ב.

¹⁸ השאלה האם דין הידור מצווה הוא מדאורייתא או מדרבנן נשאלה ומצווה במחלוקת
הפוסקים. הראב"ד בהשגות על המאור בסוכה פרק א, בענין אגד לולב, סובר כי הידור הוא

הידור מצוה הוא מצוה עצמאית, הנלמדת, כאמור, מן הפסוק "זה אלי ואנוהו", או אינו אלא דין פנימי, כלומר חלק מהמצווה עצמה? בין כך ובין כך יש לברר האם מצוות הידור תקפה רק לגבי סוג המצוות שהובא בגמרא (סוכה, לולב, שופר, ציצית וספר תורה, שהן מצוות דאורייתא מובהקות) או גם בדיני סופרים שאינם מן התורה.¹⁹

סוגיית הידור מצוה יכולה להתבאר דרך המחלוקת בין הרמב"ם והרמ"א בעניין חזרה על הציצין שאינם מעכבין במילה. הרמב"ם מבחין בין שני מצבים אפשריים במילה ביום חול:²⁰

המל - כל זמן שעוסק במילה חוזר בין על הציצין שמעכבין בין על ציצין שאין מעכבין,

פירש - על ציצין המעכבין חוזר, על ציצין שאינם מעכבין אינו חוזר, מל ולא פרע את המילה - כאילו לא מל.²¹

על פי הרמב"ם הדין בעניין חזרה על הציצין שאינם מעכבין ביום חול תלוי במוהל - כל זמן שהמוהל עוסק במילה הרי שהוא יכול לחזור בין על ציצין

דין תורה, וכן סוברים חידושי אנשי שם לר"ף, ברכות, סוף פרק ז בתירוץ ב, ובשאלת אריה סימן נ בדעת הרמב"ם. ועיין חתם סופר, חלק ו, בחידושי לראש פרק לולב הגזול; וכן בשדי חמד, כללים, מערכה ז, כלל יב. לעומת זאת התוספות במנחות מא ע"ב, ד"ה: "אין", סוברים שהידור מצווה הוא דין דרבנן והלימוד של "זה אלי ואנוהו" אינו אלא אסמכתא בעלמא. כן סוברים גם ריטב"א, סוכה יא ע"ב; ים של שלמה, בבא קמא א, סימן כד; מהרש"א, שבת קד ע"ב; תוספות, שבת קד ע"ב, ד"ה: "אמר רב חסדא"; ועיין שדי חמד, כללים, מערכה ז, כלל יב; וכן מפרש המאירי שבת קלג: "שכן דרך הערה אמרו זה אלי ואנוהו כו".

¹⁹ לכאורה מפשט דברי הגמרא בשבת על הסוגים השונים של הידור במצוות נר חנוכה, שהיא תקנת חכמים מובהקת, יש לומר כי דין הידור תקף גם בתקנות סופרים.

²⁰ הטור בסימן רס"ד מצטט את הרמב"ם ומוסיף: "פי' מיירי בשבת אז חוזר על המעכבין אבל אינו חוזר על שאינם מעכבין אבל בחול חוזר על הכל בין מעכבין בין שאינם מעכבין".

על-פי דבריו סובר בעל הטורים כי ההלכה ברמב"ם עוסקת בשבת ולא ביום חול. ביום חול, על-פי הטור, יחייב הרמב"ם חזרה על ציצין שאינם מעכבים. אנו נטען כי דברי בעל הטורים אינם פשט בדברי הרמב"ם, שכן הלכה ב דנה כיצד מוהלים, הלכות ג-ד עוסקות בציצין המעכבין ושאין מעכבין את המילה ובמילה חוזרת במקרים של ציצין המעכבין, והלכה ה דנה בקטן שנוגד נימול האם צריך למול אותו. רק בהלכה ו מתחיל הרמב"ם להתעסק בדיני מילה בשבת – צרכי מילה בשבת, שחיקת סממנים בשבת, חימום מים בשבת לצרכי מילה ועוד. וכך כתב גם בספר המאיר לעולם (חלק א סימן כו) בדעת הרמב"ם. ועיין שאלת אריה סימן נ בדברי הרמב"ם הנ"ל שהתאמץ ליישבם בחול. וכן מן הבבלי ביבמות מז ע"ב ששם מבואר כי במילת גר אין חוזרים על ציצין שאינם מעכבים אף בחול, וכהבנתנו ברמב"ם. ניתן עוד לעיין ביחס לסוגיה זו ופשט הרמב"ם בה במאמרו של הרב אלחנן סמט בספרו "יד

לרמב"ם, עיונים בפסקי הרמב"ם ביד החזקה" החל מעמ' 97.

²¹ רמב"ם, הלכות מילה ב, ד.

מעכבין ובין על ציצין שאינם מעכבין.²² לאחר שפרש המוהל מן המילה אין הוא רשאי לחזור ולהסיר את הציצין שאינם מעכבין את המילה - המצוה כבר נעשתה ואין לחזור על דבר שאינו לצורך מצוות מילה. הסיבות איסור החזרה על ציצין שאינם מעכבין נעוצות בעיקר בכך שחזרה עליהם עלולה לגרום לעיכוב בריפוי, וממילא לפיקוח נפש.²³

לעומת הרמב"ם פוסק הרמ"א ביורה דעה שבחול חוזר המוהל על ציצין שאינם מעכבין בין אם פרש מן המילה ובין אם עדיין עוסק בה:

יש ציצים המעכבים המילה ויש שאינם מעכבים אותה. כיצד, אם נשאר מהעור עור החופה את רוב גובהה של עטרה, אפילו במקום אחד, זהו המעכב את המילה וכאילו לא נימול. ואם לא נשאר ממנו אלא מעט, ואינו חופה רוב גובהה של עטרה, אינו מעכב המילה.

הגה: (ומ"מ) אם הוא בחול, לכתחילה יטול כל הציצים הגדולים אף שאינם מעכבים [טור].²⁴

בנוסף למחלוקת בין הרמ"א לרמב"ם כפי שנתבאר לעיל, יש לתת את הדעת על החלוקה הנוספת שעושה הרמ"א בתוך הדין של ציצין שאינם מעכבין בין גדולים לקטנים. ניתן לטעון בפשטות כי הרמ"א לא יחלוק על הרמב"ם בציצין קטנים שאינם מעכבין, ומכאן שציצין קטנים, על פי הבנה זו בדברי הרמ"א, אינם מעכבין גם את הדין של הידור מצות מילה.

הגר"ז, בהלכות חנוכה ד, א, מסביר את המחלוקת בין הרמב"ם לרמ"א בדין ציצין שאינם מעכבין. כבר פירשנו לעיל כי הסרת ציצין שאינם מעכבין היא הידור של מצוות מילה. המחלוקת בפסיקה בעניין זה מושפעת מעמדתו של הרמב"ם, שתולה את הידור המצווה במצבו של המוהל - אם המוהל

²² הדבר דומה לטלטול כלי שמלאכתו לאיסור בשבת - לאחר שהורם הכלי והוזז ממקומו בהיתר, ניתן להמשיך ולהחזיק בו ולהניחו בכל מקום שירצה. אמנם ההשוואה בין הידור במצוות מילה לבין המשך טלטול הכלי היא להמחשה בלבד, ואין היא השוואה מדויקת שכן מסתבר, על-פי חלק מן הפוסקים, שאם ניתן להניח את הכלי מייד ולא להשהותו בידו - עדיף שלא ישנהו אלא יניחו מיד (פרי מגדים, סוף סימן שלט; שמירת שבת כהלכתה, פרק כ בהערה כה).

²³ כך מופיע בספר העיטור, הלכות מילה, חלק ב, נ ע"ב, אות מ.

²⁴ שו"ע, יורה דעה רסד, ה. הרמ"א מסתמך על ההבנה של בעל הטורים שסובר כי הרמב"ם בהלכות מילה הלכה ד עוסק בשבת (עיין בהערה 20 שם טענו כי אין זו ההבנה הפשוטה ברמב"ם) והוא פוסק כהבנת הטור ברמב"ם שבחול חובה לחזור על ציצין שאינם מעכבים. עם זאת הרמ"א מוסיף את המילה 'גדולים' שאינה מופיעה בטור או ברמב"ם וכמו שיתבאר.

סיים את מעשה המצווה הוא אינו חייב לחזור ולהדר, ואם הוא עדיין מקיים את המצווה בידיים אין לו לפרוש על שיסיר את כל סוגי הציצין ויהדר במצווה. יש לומר אפוא, כי ההידור על פי הרמב"ם תלוי בסמיכות למעשה המצווה. הרמ"א, שמחייב לכתחילה לחזור בחול על הציצין המעכבין שמונעים את הידור המצווה בכל מקרה, דורש הידור ללא שום קשר למצבו של המוהל שמקיים את המצווה. הגר"ז מעמיד את המחלוקת בין הרמב"ם לרמ"א בעניין ציצין שאינם מעכבין באספקלריא של חנוכה:

[...] ולפי זה נראה דזהו גם טעמא דהרמב"ם הכא לעניין נר חנוכה [שההדלקה נעשית ע"י אחד מבני הבית], דסבירא ליה דהכל הדלקה אחת, דכיון דכל הך מילתא דנר לכל אחד ואחד הוא עניין של הידור מצווה, על כרחך לא שייך כלל לומר שתהיה הדלקה מיוחדת לכל אחד ואחד, דאם כן הא נמצא דההדלקה השניה [שנעשית על-ידי אחד מבני הבית ולא על-ידי המברך] שהיא רק משום הידור והיא נפרדת ממעשה המצווה, וזה אי אפשר לדעת הרמב"ם. אבל אם ידליק כל אחד בפני עצמו בהדלקה מיוחדת, נמצאו דהמצווה לחוד וההידור לחוד ואין זה בכלל "זה אלי ואנוהו".

[...] ולדעת הרמ"א, המהדרין כל אחד ואחד מדליק בפני עצמו בנרות מסויימין והדלקה מיוחדת, ואינן יוצאין בנרו של בעל הבית, וזהו ההידור שבזה. אבל גם לדעת הרמ"א תוכל הדלקה זו להיעשות על ידי איש אחד לכל בני הבית נר לכל אחד ואחד, דלאו במעשה ההדלקה תליא מילתא ורק בהנרות, ועצם מעשה ההדלקה יכול להיות על ידי מי שהוא ובלבד שיהיה בר חיובא.²⁵

בהלכות חנוכה ראינו כי המחלוקת בין הרמ"א לרמב"ם נעוצה בהגדרת מקיים המצווה – האם מצוות נר חנוכה, על-פי הגדרת המהדרין מן המהדרין, מתקיימת על-ידי מדליק אחד או שכל אחד מבני הבית מדליק ומקיים את מצוות נר חנוכה בפני עצמו.²⁶ הגר"ז מסביר כי יסוד המחלוקת נעוץ בהגדרת מצוות הידור באופן כללי על-פי הרמ"א והרמב"ם: הרמב"ם סובר כי ההדלקה

²⁵ גר"ז, הלכות חנוכה ד, א.

²⁶ ניתן לומר, כי לא רק שיטת המהדרין מן המהדרין עומדת בסימן שאלה של מחלוקת רמב"ם-רמ"א, אלא גם שיטת המהדרין "נר לכל אחד ואחד" מצויה באותה המחלוקת. על-פי הרמב"ם נאמר במפורש, בהלכות חנוכה ד, א, כי "והמהדר את המצווה מדליק נרות כמספר אנשי הבית". ניתן לומר כי הרמ"א יחלוק על הרמב"ם גם בעניין זה. ניתן לנסות להוכיח טענה זו על-ידי דקדוק משלנו בדברי הגר"ז שהתייחס בדעת הרמ"א לשיטת המהדרין. דיוק זה אינו הכרחי שכן על-פי כל דברי הגר"ז נראה להדיא שכוונתו לעניין שיטת המהדרין מן המהדרין ומדובר בטעות סופר בלבד ואין לדייק מדבריו.

לכל אחד מבני הבית כשיטת המהדרין מן המהדרין, דהיינו הולך ומוסיף, היא מעשה אחד שנעשה על-ידי בעל הבית או שלוחו. ההידור הוא חלק בלתי נפרד ממעשה המצווה וחייב להיעשות בסמוך לו על-ידי מקיים המצווה,²⁷ כמו שראינו בשיטת הרמב"ם בהלכות מילה. אם אחד מבני הבית ידליק לעצמו הרי שהדלקתו תהיה מנותקת ממעשה המצווה וממילא אין היא יכולה להיחשב כהידור מצווה.²⁸

לעומת זאת, הרמ"א סובר כי מצוות הדלקת נר חנוכה אינה נעשית על ידי בעל הבית, אלא כל אחד ואחד מבני הבית מדליק לעצמו במקום המיוחד לו. המצווה אינה תלויה רק בהדלקה אלא גם בנרות, מספרם ומקומם המיוחד. הגר"ז מסביר כי ההדלקות הרבות במקומות השונים בבית הן הן הידור המצווה. הידור המצווה אינו תלוי במעשה המצווה באופן כרונולוגי ואין ההידור תלוי במדליק הספציפי אלא באור הנרות הרב במקום המיוחד לכל אחד מבני הבית. ההידור הוא לא חלק מן המצווה של הדלקת הנר אלא נספח הבא מחמת ריבוי הנרות ומיקומם המיוחד.

יישום דברי הגר"ז בעניין הדלקה מנר לנר

הגמרא, בשבת כב, מביאה מחלוקות של רב ושמואל בנושאים מגוונים²⁹ וכן בעניין הדלקת נר חנוכה על-ידי שימוש בנר חנוכה אחר. רב סובר כי אסור

²⁷ כעין סברא זו ניתן לדייק מדברי רש"י על סוגיית 'ציצין שאינם מעכבין' בדיבור המתחיל "מפשיט הפסח" שצוטט לעיל בהערה 16. רש"י שם מסביר כי פרישה מן ההפשטה גורמת שהתיקון הוא התחלה חדשה שאינה לצורך גבוה. כך גם כותב השאגת אריה בסימן נ: "אתחלתא מלתא אחריתי היא" לשיטת הרמ"א.

²⁸ יש לדון האם במקרה שאחד מבני הבית מדליק לעצמו יגרום הדבר על-פי הרמב"ם פגם במצוות נר חנוכה לשיטת המהדרין מה"מ לכל שאר בני הבית. לכאורה ניתן לדייק ברמב"ם ולומר כי דרישתו ההלכתית היא "מדליק נרות כמספר אנשי הבית..." ולכן אין משמעות להדלקה של אדם נוסף הפורש מבני הבית ואין היא פוגעת במעשה המצווה של שאר בני הבית. מצד שני ניתן לטעון כי מעשה ההדלקה לכל בני הבית הוא מעשה שמטרתו לאחד בין בני הבית ולפרסם את הנס בתוכם. אם אחד מבני הבית פורש אזי מטרת ההדלקה המשותפת אינה מתקיימת בשלמותה ומצוותם נפגמת. יש לומר מכל מקום כי 'אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות' ולנו לא נותר אלא לדייק מדברי הרמב"ם ככתבם וכלשונם כפי שהם לפנינו.

²⁹ הציטוט מהגמרא שם: "איתמר: רב אמר אין מדליקין מנר לנר ושמואל אמר מדליקין. רב אמר אין מתירין ציצית מבגד לבגד ושמואל אמר מתירין מבגד לבגד. רב אמר אין הלכה כרבי שמעון בגרירה ושמואל אמר הלכה כרבי שמעון בגרירה. אמר אביי: כל מילי דמר עביד כרב, לבר מהני תלת דעביד כשמואל". ניתן לומר כי המחלוקת האחרונה בעניין מלאכה שאין מתכוון לעשותה שופכת אור המבאר את שאר המחלוקות בין רב לשמואל: הגורר ספסל בשבת יוצר תלם ללא כוונה. המתיר ציצית מבגד כדי להטילו בבגד אחר, מקיים בביתו בגד בעל ארבע כנפות ללא ציצית (וזה אסור למאן דאמר ציצית חובת הבגד וגם למאן דאמר

להדליק מנר לנר ושמואל מתיר. חלקו האמוראים בגמרא בשיטת רב, מדוע יש לאסור את ההדלקה מנר לנר:

יטיב ההוא מרבנן קמיה דרב אדא בר אהבה,
 ויטיב וקאמר: טעמא דרב - משום ביזוי מצוה.
 אמר להו: לא תציתו ליה, טעמיה דרב - משום דקא מכחיש מצוה.
 מאי בינייהו? - איכא בינייהו: דקא מדליק משרגא לשרגא. מאן דאמר משום
 ביזוי מצוה - משרגא לשרגא מדליק, מאן דאמר משום אכחושי מצוה משרגא
 לשרגא נמי אסור.³⁰

הגמרא ממצה את המחלוקת בין האמוראים בשיטת רב לשאלה: האם מותר להדליק נר חנוכה מנר חנוכה על-ידי מתווך? רב אדא בר אהבה סובר שאיסור ההדלקה מנר לנר הוא משום שכל הדלקה מנר חנוכה, בין על-ידי גורם מתווך ובין על-ידי נר חנוכה אחר, גורמת לפגיעה בנר חנוכה עצמו ולהכחשתו ולכן חל איסור על כל הדלקה מנרות חנוכה. לפי 'ההוא מרבנן' שעומד לפני רב אדא בר אהבה טעמו של רב הוא משום ביזוי מצוה ולכן רק הדלקה על-ידי מתווך, שאינו חלק אינטגרלי מקיום המצווה, תהיה אסורה. על שתי ההבנות הללו מקשה רב ששת ממנורת המקדש. רב סובר כי את נרות המנורה הדליקו מן הנר המערבי, ובגלל שהנר המערבי, כמו כל נרות המנורה, קבוע ויצוק במנורה יש לומר כי הדליקו את שאר הנרות באמצעות גורם מתווך – הבנה זו לא מאפשרת את הקריאות הקודמות בסוגיה.

ציצית חובת הגברא. וכן כתב בתוספות רא"ש בשבת שם: "אלא אפילו למאן דאמר חובת גברא הוא אסור. כדאשכחן במזוזה דאף על גב דחובת הדר היא, נענש אותו שנטלה בידו ויצא כדאיתא בבבא מציעא בסוף השואל". והמדליק מנר לנר עלול להכחיש את הנר שממנו הוא מדליק. יש לזכור כי באותה תקופה הנרות היו עשויים מכלי חרס מלא בשמן. בשעת ההדלקה עלול הנר הכבוי לשאוב שמן מן הנר הדולק ולגרום להכחשתו, עיין גם ברש"י שם ד"ה: "אכחושי".

³⁰ בבלי, שבת כב ע"א. המשך הציטוט: "מתיב רב ששת: 'מחוץ לפרוכת העדת יערך' [...] מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי, שנותן בה שמן כמדת חברותיה, וממנה היה מדליק ובה היה מסיים. והא הכא, כיון דקביעי נרות לא סגיא דלא משקיל ואדלוקי, קשיא בין למאן דאמר משום בזוי מצוה, ובין למאן דאמר משום אכחושי מצוה! תרגמא רב פפא בפתילות ארוכות. סוף סוף, למאן דאמר משום אכחושי מצוה קשיא! - קשיא. מאי הוי עלה? אמר רב הונא בריה דרב יהושע: חזינא אי הדלקה עושה מצוה - מדליקין מנר לנר, ואי הנחה עושה מצוה - אין מדליקין מנר לנר".

בפסיקה ניתן לראות מחלוקת משולשת בין הרמב"ם הראב"ד והרמ"א בעניין הדלקה מנר לנר:

נר חנוכה שהדליקו חרש שוטה וקטן או גוי לא עשה כלום עד שידליקנו מי שהוא חייב בהדלקה [...] ומותר להדליק נר חנוכה מנר חנוכה אחר. השגת הראב"ד: " אומר אני ועל ידי קינסא".³¹

הרמב"ם סובר כי מותר להדליק מנר חנוכה לנר חנוכה בלבד ולא על-ידי מתווך. הראב"ד חלוק על הרמב"ם וסובר כי אפילו על-ידי קינסא (קיסם) מותר להדליק. בראשונים יש מספר דרכים להסביר את הפסיקה. ה"מגיד משנה" סובר כי הרמב"ם פסק כשמואל והראב"ד כרב. הסיבה שהרמב"ם לא פסק כרב, על-פי הרב המגיד, היא שכאשר מדליקים נרות חנוכה באמצעות קינסא, אין עושים שום מעשה מצוה במתווך עצמו, שהרי הוא אינו חלק מגוף המצווה; מה שאין כן כשמדליקים מנר לנר ממש שאז נעשית מצווה בנר חנוכה על-ידי נר חנוכה ללא כל מתווך. ה"לחם משנה" מסביר את הפסיקה באופן שונה. על-פי פירושו גם הרמב"ם וגם הראב"ד פסקו הלכה כשמואל כפי שפסק אב"י בגמרא. שמואל חולק על רב וכדי להבין את שיטתו ולפסוק על-פיו יש לשאול מה אמר רב: הראב"ד סובר כי מכיוון ששיטת רב אדא בר אהבה (מכחיש מצווה) נותרה בקשיא (קושיית רב ששת ממנורת המקדש), יש לפסוק כשיטת 'ההוא מרבנן', דהיינו שהסיבה לאיסור היא ביזוי מצווה, ומכיוון ששמואל חלוק על רב בעניין זה וסובר שאין ביזוי מצווה בהדלקה מנר לנר מותר להדליק על ידי קינסא, והלכה כשמואל שכן פסקו הלכה כמותו בגמרא. לעומת זאת, הרמב"ם סובר כי אין לפסוק לפי 'ההוא מרבנן' שכן רב אדא בר אהבה הוא מרא דשמעתתא ויש לפסוק כמותו, ואפילו ששיטתו נותרה בקשיא יש לומר כי סובר הרמב"ם שקושיית הגמרא 'מאי הוי עלה' מעלה הווא אמינא שהקשיא שבה נשאר רב אדא אינה קשיא גמורה, והמשך דברי רב הונא בריה דרב יהושע מבטאים את תשובת הגמרא שאין כאן קושיא גמורה אלא שהדבר תלוי האם הדלקה עושה מצוה או הנחה עושה מצוה ומכל מקום שיטתו של רב אדא בר אהבה אינה דחוייה.

³¹ רמב"ם, הלכות מגילה וחנוכה ד, ט.

המחבר בשו"ע פוסק את הרמב"ם ומציין כי יש מתירים לפסוק גם כראב"ד, אם ידוע בבירור כי הגורם המתווך לא יכבה לפני שיספיק להדליק את הנר השני.³² הרמ"א חולק על פסיקת השו"ע:

הגה: ונהגו להחמיר בנרות חנוכה שלא להדליק אפילו מנר לנר, דעיקר מצותו אינו אלא נר אחד והשאר אינו למצוה כל כך, ולכן אין להדליק זה מזה (הגהות מיימוניות ומרדכי);

וכל זה אינו רק בעוד שדולקים למצותן, אבל אחר שעבר זמן המצוה מותרים בהנאה, כל שכן שמותר להדליק מהן (נ"י הלכות קטנות).³³

הרמ"א סובר כי הדלקה מנר לנר אפילו ללא מתווך אסורה, ולכאורה נראה כי הוא פוסק כרב למרות שבגמרא נפסקה הלכה כשמואל ויש מכאן כדי להקשות על שיטתו.³⁴ בעיון מעמיק יותר ניתן לומר כי הרמ"א סובר שהדלקה מנר לנר אסורה אף ללא מתווך משום שגם החנוכה השני אינו חלק מהמצווה אלא הידור מצווה בלבד, ועל פי הגר"ז כבר נתבאר כי הרמ"א סובר שהידור מצווה אינו חלק אינטגרלי מן המצווה. לפי הרמ"א נר החנוכה השני אינו נר מצווה אלא קרוב להיות נר של חול ואין שום הבדל בינו ובין גורם מתווך אחר - שניהם גורמים לביזוי עיקר המצווה ולהכחשת נר החנוכה הראשון ולכן יש לאסור את שימושם.

סיכום: הידור מצוות נר חנוכה

הידור מצווה מאפשר הכנסה של עבודת הלב והגעגוע לתוך גרעין המצווה. כיסופיו של האדם לעבודת ה' מלאה ושלמה יותר תובעים ממנו דרישות גבוהות יותר, התחייבות יסודית, שלמה ועמוקה לעבודת הבורא. חכמים נתנו כח ביד האדם להדר במצוות, חופש להוסיף יותר מן השיעור המינימלי, דרך נוספת להביע את כיסופי האדם לבוראו. עם זאת, גם לחופש קבעו חכמים גבולות קבועים – 'הידור מצווה עד שלישי'.

³² שו"ע, אורח חיים תרעד, א: "מדליקין נר חנוכה מנר חנוכה, ודוקא להדליק מזה לזה בלא אמצעי, אבל להדליק מזה לזה על ידי נר של חול, אסור; ויש מתירים גם בזה, אלא אם כן הוא בענין שיש לחוש שיכבה הנר של חול קודם שידליק נר אחר של חנוכה". דברי הרמ"א מובאים לקמן בגוף המאמר.

³³ רמ"א שם.

³⁴ ניתן להתלבט האם המנהג שהביא הרמ"א הוא כרב או כשמואל. מלשונו של הרמ"א ניתן לדייק כי המנהג הוא כרב שכן "נהגו העם להחמיר", משמע שהחומרא אינה מעיקר הדין אלא תוספת שנהגו העם, ומעיקרא הלכה כשמואל. ניכר כי זהו דיוק שאינו מחוייב וממילא הקושיא עודנה במקומה.

נר חנוכה היא מצוה שנהגו ישראל לקיים בהידור רב. כבר בפוסקים המוקדמים מוזכרים דיני עיקר המצווה ודיני ההידור בחדא מלתא. הגדיל לעשות המחבר בשו"ע שפוסק את שיטת המהדרין מה"מ בלבד, ואפילו לא מציין את עיקר המצווה כדאמרו לעיל. במצוה זו, שהיא מדרבנן בלבד, רבו דיני ההידור על דיני עיקר המצווה ורוב הציבור נוהגים לקיימה בהידור רב. במה זכתה מצוות נר חנוכה שמהדרים בה ישראל עד ימינו, ומה ראה המחבר להשמיט את דיני עיקר המצווה?

זאת ועוד, בכל מצוות התורה הידור המצווה הוא חופשי לחלוטין להחלטת מבצע המצווה. ההידור יכול להתבצע בכל חלק מחלקי המצווה ואינו קבוע בשום סטטוס הלכתי,³⁵ אלא ברצונו הפנימי של האדם ובנדבת ליבו. בחנוכה לעומת זאת, קבעו חכמים מראש את דרכי ההידור ללא מתן חופש בהידור. ההידור היחיד האפשרי הוא בתוספת נרות ובאופן ספציפי של דרכי הוספה. יש לתהות: מה ראו חכמים לקבע את הגדרות ההידור של נר חנוכה ולא לאפשר הידור מסוגים שונים במצוות החג?³⁶ עוד יש להקשות: אחד מן הכללים ההלכתיים הידועים הנוקטים בדיניו הוא שהידור מצווה עד שלישי.³⁷ בנר החנוכה הידור המצווה הוא הרבה מעבר לשליש – מהו הגורם שמאפשר את החריגה הקיצונית בדיני הדלקת נר חנוכה?

"בית-הלוי" על התורה מסביר כי מעשה החשמונאים שהדליקו את מנורת המקדש הוא עצמו היה מעשה של הידור מצווה. החשמונאים מטהרי המקדש לא היו חייבים להדליק את נרות המקדש בשמן טהור שכן טומאה הותרה בציבור.³⁸ פתילות דקות היו יכולות לחסוך בשמן, שהרי אין שיעור לפתילות מנורת המקדש, ובכל זאת בחרו החשמונאים בפתילות ארוכות להידור ההדלקה. בגלל שמעשה החשמונאים עצמו היה הידור, קבעו הפוסקים בנר חנוכה, שנקבע לזכר מעשה החשמונאים, דינים כה רבים של הידור.

"בית-הלוי" ממשיך ומסביר כי מסיבה זו פסק המחבר בשו"ע את שיטת המהדרין מה"מ בלבד – עיקר מעשה המצווה בחנוכה הוא גדר של הידור.

³⁵ למעט הגבול העליון של ההידור – עד שלישי.

³⁶ יש לפקפק בעניין זה מפסיקת הרמב"ם בפרק ד בהלכות מגילה וחנוכה. הרמב"ם פוסק בהלכה א את דרכי ההידור השונות בנר חנוכה (נר איש וביתו, נר לכל אחד ואחד, כל אחד מבני הבית הולך ומוסיף), ובהלכה ג מביא הרמב"ם מנהג בני ספרד שנהגו שרק בעל הבית הולך ומוסיף, כפסיקת המחבר. אולי בפסיקה זו מתיר הרמב"ם גם בחנוכה דרכי הידור נוספות, ומבטל את שאלת הקיבוע בהידור המצווה שנשאלה לעיל.

³⁷ כך מופיע בבבלי, בבא קמא ט ע"ב; ירושלמי פאה א, א; ועוד.

³⁸ בבלי, יומא ו ע"א; ועוד. על-פי כלל זה מותר להקריב בטומאה קורבנות ציבור וכן קורבנות יחיד בעלי זמן קבוע. הדלקת הנרות היא עבודת הציבור וממילא הותרה בטומאה.

בנר חנוכה ההידור הוא אימננטי לגוף המצווה, מה שאין כן בשאר המצוות שההידור מתפקד בהן כמצווה עצמאית. לכן בנר חנוכה אין את דיני 'הידור מצוה עד שליש' – נר חנוכה אינו כמו מצווה רגילה שמוסיפים הידור עליה, נר חנוכה עצמו חייב להיעשות בהידור, זהו גוף מעשה המצווה, ולכן ההידור הוא קבוע מראש, וחלים בו דיני הידור שונים משאר המצוות.